

Ljubo LAH

Od arhitekturnega konservatorstva, obnove in preнове do integralnega varstva dediščine

(teoretska in konceptualna izhodišča)

Problem varstva dediščine se začne že z njeno opredelitvijo. Vse bolj se uveljavljajo pogledi, ki razširjajo dosedanja pojmovanja dediščine. Njen pravi pomen pa vsakokrat znova izoblikujemo šele z njenim vrednotenjem. Sestavni del varstva dediščine so konservatorski posegi. V strokovnem komuniciranju je pomembno, da znamo pojme s področja arhitekturnega konservatorstva medsebojno ločevati, še posebej v razmerju do splošnejših in pogosto rabljenih (obnove, preнове). Iz zgodovine varstva je mogoče razbrati tri osnovne koncepte do (arhitekturne) dediščine. Ti so v sodobnosti vse bolj predmet mednarodnih dokumentov in mednarodnih organizacij, ki v času globalizacije usmerjajo upravljanje z dediščino sveta. Kot temeljna doktrina upravljanja in varstva se še vedno uveljavlja in razvija tako imenovano »integralno varstvo« dediščine.

Problems with heritage protection already begin with its definition. Aspects that are widening the present understanding of heritage are increasingly gaining in recognition. Its real meaning is repeatedly redefined only by evaluation. An integral part of heritage protection is conservation. In professional communication it is important to distinguish terms applied in architectural conservation, especially in relation to those that are generally and often used (renewal, rehabilitation). From the history of protection three basic concepts concerning (architectural) heritage can be identified. In modern times they are increasingly the subject of international documents and international organisations, that have in times of globalisation become the managers of World heritage. The basic management and protection doctrine that is still being promoted and developed is so called »integral heritage protection«.

Arhitekturno konservatorstvo
Integralno varstvo
Kulturna dediščina
Mednarodni dokumenti
Obnova
Prenova

Architectural conservation
Cultural heritage
Integral protection
International documents
Rehabilitation
Renewal

1. Uvod

- Kje iskati teoretske in pojmovne osnove za razumevanje vrednot dediščine in z njo povezanega arhitekturnega in urbanističnega konservatorstva, obnove, preнове, integralnega varstva?
- Kaj naj bi bilo ob tem odločilno in upoštevano vredno?
- Katere »matične« discipline delujejo na navedenih področjih?
- V kolikšni meri so teoretska in metodološka izhodišča nacionalno, avtorsko ali kako drugače omejena?

Veliko podobnih izhodiščnih vprašanj si je mogoče zastaviti, ko se skušamo spopasti s

pojmovno urejenostjo in strokovnimi temelji navedenih področij, ki postajajo vse bolj vsakodnevni in pogosto uporabljeni pojmi.

Ponujeni način raziskave teoretskih osnov, analize njihovih opredelitev in razumevanj, seveda ni edini mogoč in edini sprejemljiv. Želi biti karseda diskurziven, kar hkrati pomeni tudi teoretsko prepričljiv in logično zasnovan ter predvsem empirično preverljiv, kar je tudi vsakokrat nujna osnova znanstvenoraziskovalnega dela.

Teoretska izhodišča raziskave izhajajo iz t. i. metaanalize razprav posameznih izbranih vodilnih avtorjev in predvsem mednarodnih dokumentov, ki obravnavajo temelje navede-

ne tematike in področja. Upošteevane so tudi nekatere domače interpretacije, za katere je prav tako mogoče ugotoviti vpliv na uveljavljene pojmovne opredelitve v Sloveniji.

2. Značilni zgodovinski koncepti do dediščine

Iz zgodovine varstva oziroma razvoja konservatorstva dediščine je mogoče razbrati več različnih principov in »teoretičnih izhodišč« (prim.: *Jokilehto 1988: 83–93*). Vendar je medsebojno ločevanje v natančno opredeljena časovna obdobja malodane nemogoče že zaradi spoznanja, da so se splošna načela v konservatorstvu oblikovala postopno in zelo dolgotrajno, si medsebojno nasprotovala in se sčasoma izostrovala in profilirala. Nikaikor se niso pojavila hipoma ali »čez noč«. Tudi zapisi stališč in priporočil v mednarodne pogodbe in konvencije imajo lahko svoj izvor daleč v zgodovini. Zato je upravičeno začeti z uvodnim vpogledom, ki ponuja tri zgodovinske tipe vseobsegajočih odnosov do dediščine in konservatorstva.

Prvi, tradicionalni odnos do obravnave »zgodovinskih spomenikov in umetnin« iz preteklosti je mogoče vzporejati kar z obstojem človeške družbe. Zgodovinske strukture (»stavbe«, predmeti ...) so se ohranjale toliko časa, dokler so bile v uporabi in ni bilo razlogov za njihovo uničenje (izjema so načrtna uničenja – plenjenja, ki so na primer rimski kolosej spremenila v »kamnolom«). Spremembe in dopolnitve v številnih »stavbah« so bile počasne in so trajale generacije dolgo. Iz današnje perspektive jih lahko označujemo kot dosežke oziroma posege, opravljene na »harmoničen« način z vsestranskim ohranjanjem kontinuitete. Tovrsten odnos civilizacij je mogoče slediti vse do obdobja srednjeveških katedral. Nekatere »zgodovinske« stavbe so že zdavnaj v preteklosti, na primer že v obdobju stare Grčije, pridobile posebno mesto s svojo »spominsko vrednostjo« (mnogo kasneje ta pojem uvaja in razlaga Alois Riegl). Tako so tudi piramide v Egiptu v svojih zgodnjih obdobjih pridobile svojo »simbolno« in »univerzalno spominsko« vrednost in jo ohranile kot »čudo sveta« vse do danes.

Druge vrste odnos do zgodovinskih objektov je mogoče opredeliti kot obdobje »romantičnega restavriranja«, ki se je pojavilo v ob-

dobju renesanse v Italiji. Ugotoviti je mogoče, da je bila prva reakcija renesanse usmerjena v zavračanje srednjeveških dosežkov stavbarstva in umetnosti, ki so bili v nasprotju z načeli novih umetnostnih pogledov. Izjema so bili nekateri vzporedni pogledi, ki so spoštovali dosežke preteklosti. Tak pristop odraža na primer že Leon Battista Alberti (z »dolepljeno« renesančno fasado na cerkvi sv. Maria Novella v Rimu – 1450), ki goji določen odpor do uničenja srednjeveških struktur. Podobne odnose, kot so se razvili v Italiji, je mogoče zaznati tudi v primeru Stonehenga v Angliji ali značilnih kamnov z runami (zapis abecede v kamen) v Skandinaviji. Nadaljnji razvoj zrelejšega zavedanja zgodovine in njenih ostalin je mogoče slediti tudi v drugih pokrajinah Anglije, germanskega sveta in pokrajinah Francije vse do obdobja revolucije. Z evolucijo nacionalizma in romanticizma v evropskih deželah se je želja po zaščiti in obnovi nacionalnih spomenikov kot dokazov nacionalnih zgodovin pretvorila v široko gibanje. Še posebej se je ta odnos odrazil na srednjeveških stavbah, ki so bile »restavriranje« s ciljem, da se naknadno dozidajo in s tem »poustvarijo« v celovite arhitekture glede na njihovo domnevno originalno podobo ali najpomembnejše razvojno obdobje. Ob tem je mogoče zaznati uporabo prvih usmerjenih zgodovinskih raziskav in metode analogije pri primerjanju s stavbami podobnega namena in oblikovanja. Morda najbolj značilna predstavnik tovrstnega gibanja v zgodovini »konservatorstva« sta George Gilbert Scott (1811–1878) v Angliji (npr. s posegi in nameravanimi dozidavami katedrale v Durhamu) in Eugčne Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879) v Franciji (npr. s posegi v srednjeveško obzidano mesto Carcassone in katedralo Notre Dame). Zgodovinski pomen navedenih stavb in krajev v tedanjem času ni bil razumljen zgolj kot rezultat kontinuitete in »plastenja«, ki ga pušča čas na posameznem objektu, temveč bolj kot namera, da se jih ohrani kot »zamrznjene podobe« iz posameznih obdobj zgodovine naroda.

Tretje vrste odnos do zgodovinskih objektov se je izoblikoval vzporedno z drugim. Če je prejšnji dajal poudarek predvsem estetskim vrednostim, je za tega značilno, da je meril na ponovno vrednotenje avtentičnosti objektov in originalnosti materialov, zaščito njihove zgodovinske stratificiranosti in izogibanje falsificiranju. Čeprav se zadnja dva odnosa med seboj delno ujemata, saj sta oba usmer-

jena k zaščiti zgodovinskih stavb in »umetniških del«, si njune metode in cilji pogosto nasprotujejo, kar se sčasoma pokaže v močnih nasprotjih. Tudi primere za ta odnos je mogoče zlahka prepoznati že v obdobju renesanse v Rimu, ko je papež Leon X. naročil in zaukazal delo »comissario delle antichita di Roma«, torej delo glavnega poverjenika za »umetniško dediščino« mesta, ki ga je opravljal Raffaello Santi (1483–1520). Z novimi zadolžitvami, ki jih je uveljavljal Raffaello Santi, naj bi zmanjšali in preprečevali nadaljnje uničenje antičnih spomenikov v Rimu. Načela tretje oblike pristopa do zgodovinskih objektov je mogoče razbrati tudi iz obravnave ruševin Dioklecijanovih term, ki jo je izvajal Michelangelo Buonarroti (1475–1564). Vanje je sredi šestnajstega stoletja postavil novo cerkev Santa Maria degli Angeli na tak način, da je upošteval načelo »minimalnih intervencij«, kot bi to označili v sodobnem konservatorskem jeziku. Zunanost s preostanki term v ruševinah je ohranil skoraj nedotaknjeno.

Iz navedenih treh različnih konceptov gledanja na vredne ostaline preteklosti so se kasneje izoblikovale še mnoge druge »avtorske interpretacije« načel konservatorstva. Poleg že navedenih so še številne druge znane osebnosti s področja konservatorske »teorije« prispevale vodilne principe in misli k oblikovanju sodobnih konceptov. Dajale so poudarke različnim posameznostim in posebnostim.¹

Izbor vodilnih misli in principov iz svetovnega razvoja konservatorstva in varstva kulturne dediščine je predstavljen skrajno skrčeno in sintezno. Smiselno ga je zaključiti na prelopnici, ki jo predstavlja postopno uveljavljanje mednarodnih pogodb in dokumentov na področju varstva kulturnih spomenikov, umetnin in druge dediščine. Do 20. stoletja ni bilo namreč nobenega mednarodnega dogovora za njihovo varstvo v mirnem času² (*prim.: Petrič, 2000: 8*).

3. Skupna osnova – (kulturna) dediščina

Osrednja skupna osnova obravnavane tematike je brez dvomov pojem *dediščine*. Skoraj vsaka strokovna publikacija ali obsežnejši strokovni članek, ki obravnava (kulturno) dediščino ali odnos družbe ali stroke do dediščine, skuša pojem opredeliti in ga omejiti. Podobno

je tudi z najrazličnejšimi mednarodnimi dokumenti, ki obravnavajo tematiko dediščine. V večini dokumentov so pojmi definirani že zaradi potrebe po jasni opredelitvi predmeta obravnave, kjer je povedano, kaj se razume na primer s kulturno dobrino, kulturnim spomenikom ali kulturno dediščino. Z veliko mero naklonjenosti in ob zanemarjanju posebnosti je mogoče sprejeti ugotovitev, da so opredelitve pojma (kulturne) dediščine večinoma sorodne in podobne. Toda ne v celoti. Pomembne konceptualne razlike je mogoče zaznati predvsem v širini oziroma obsegu pojma.

V začetnih mednarodnih dokumentih je bil govor o kulturnih dobrinah v smislu kulturnih spomenikov, ki naj bi bili kot taki prepoznani in na tej osnovi tudi varovani in zaščiteni. V sodobnosti pa se vse bolj pogosto govori o (kulturni) dediščini.

Že dilema med terminoma »dediščina« in »kulturna dediščina« je včasih odvečna. V kontekstu prepoznavanja oziroma označevanja dediščine je lahko dodatek »kulturna« marsikdaj povsem nepotreben. Pridevnik »kulturna« je dejansko potreben le, ko želimo od človeka ustvarjeno dediščino ločevati od naravne dediščine, tiste, ki jo je ustvarila narava sama, brez pomoči človeka. Sicer zadostuje že pojem »dediščina«. Pridevnik »kulturna« je upravičen tudi v primeru, ko želimo, na primer, uporabiti termin, ki je normativno uveden z zakonodajo.

Še pred nekaj desetletji je bil pojem »dediščine« uporabljen največkrat v povezavi z dedovanjem – s tem, kar običajno posameznik dobi kot zapuščino po svojem predniku. Tovrstna uporaba pojma ni bila nikakršna posebnost zgolj v Sloveniji, ampak širom po svetu. (*prim.: Graham, Ashworth, Tunbridge 2000, Nara 1998*). Danes se je uporaba termina tako pomensko razširila, da je mogoče trditi, da pomeni že kakršnokoli obliko medgeneracijske izmenjave ali medgeneracijskih odnosov, dobrih in slabih, tako v merilu družbe kot posameznika.

Dva premisleka sta ob tem še pomembna. Prvič, obstoj predmeta iz preteklosti v obliki »predmeta objektivne realnosti« – torej v materializirani obliki, nikakor ni več kriterij za dediščino! Dosežki najrazličnejših kultur niso vedno izraženi v snovni – materializirani obliki. Velik del dediščine je »neviden« in »neotipljiv« in obstaja zgolj v človekovi gla-

vi. To je zagotovo dediščina idej in znanstvenih odkritij, od katerih ni ostalo danes nič materialnega v »originalu« – v izvorni obliki. Drugič, vse, kar danes ustvarimo, postane dediščina prihodnosti! Ljudje potemtakem vsak dan sproti ustvarjamo dediščino.

Če se osredotočimo na dediščino v materialni obliki, lahko ugotovimo, da se je njeno pojmovanje v zadnjem času razširilo še najmanj v tri smeri: med dediščino se je začelo vključevati sodobnost in njene stvaritve, stvaritve iz vsakodnevnega življenja iz preteklosti, pojmovanje dediščine se je razširilo tudi na neumetniško in nezgodovinsko (naravno) dediščino, na dediščino znanosti in tehnologije in dediščino izročil in folklore. »Od dediščine, ki smo jo enostavno podedovali, smo prišli do simbolne dediščine, povezane s pojmom samobitnosti, od dediščine, ki jo je nadzirala država, do družbeno, etnično in skupnostno zasnovane dediščine. Če si izposodimo jezik relativnostne teorije, lahko rečemo, da smo od »posebnega« sistema dediščine prišli k »splošnemu« sistemu. Drugače rečeno, iz časov dediščine kot zgodovine smo prišli do dediščine, razumljene kot spomin« (Nara 1998: 14–16).

Moderni koncepti odnosa do arhitekturne (stavbne) dediščine se tako nanašajo na celotno grajeno okolje in vse kulturne dobrine v njem. Razumljeni morajo biti v ekološkem kontekstu sveta! Sodobni odnos do arhitekturne dediščine namreč opredeljujejo predvsem razmerja sodobne družbe do razvoja, vrednotenja dediščine v okvirih razvoja ter vzpostavljene potrebe in zahteve, ki se v družbi razvijajo.

Včasih je bilo preživetje človeka oziroma družbe bolj neposredno odvisno od narave, kot je dandanes. Sedanje odvisnosti človeštvo marsikje ne občuti več tako neposredno, kar je ena od številnih posledic procesa globalizacije. To pa še ne spreminja dejstva o neobnovljivosti nekaterih svetovnih virov (na primer nafte, mineralov ...) in da so nekateri drugi viri zelo težko ali le deloma obnovljivi (na primer pitna voda, zrak, gozdovi ...). Zato postaja upravljanje s tovrstnimi viri vse bolj zadeva mednarodnega značaja in del mednarodnega upravljanja. Tudi kulturna dediščina zagotovo sodi med tovrstne svetovne neobnovljive vire oziroma dobrine (ang. heritage resource). Tako tudi kulturna dediščina večinoma ni več opredeljena le s prvotnimi kulturnimi spomeniki, zgodovinskimi območji ali zgodovinsko pomembnimi

vrtovi, temveč kot od človeka ustvarjeno okolje kot celota. Iz tega sledi, da je kulturno dediščino mogoče povezovati tudi z različnimi vrednotami (*prim. tudi z razmišljanji v: Feilden, Jokilehto 1993: 11–21*).

4. Vrednotenje dediščine

Je zagotovo področje *par excellence* obravnavane tematike. Na njem običajno temeljijo vsi odnosi, ki jih posamezna družba, država ali kultura razvije do dediščine. S sistematičnimi strokovnega vrednotenja se je v preteklosti spopadla nepregledna množica tujih in domačih avtorjev. Zato je kot teoretsko izhodišče morda najbolj upravičeno upoštevati sistem vrednotenja, ki sta ga tudi sama povzela in dokončno izoblikovala v okviru ICCROM-a in ICOM-a Bernard M. Feilden in Jukka Jokilehto (1993) za potrebe upravljanja s svetovno kulturno dediščino. Sistem je univerzalno zasnovan in je zanj mogoče trditi, da ima v sodobnem svetu prek organizacije UNESCO najširšo mednarodno podporo!

»Smernice upravljanja« sta publicirala v letu 1993 po izhodiščih s posveta ekspertov ICCROM-a in ICOM-a. Posvet je organiziral oddelek za kulturno dediščino pri UNESCO že v aprilu 1983. leta v Rimu. Avtorja v svojem delu razčlenjujeta in utemeljujeta vrednote, ki jih je mogoče pripisati najvrednejši kulturni dediščini, in kako te iste vrednote povratno vplivajo na ravnanje z njo. Predstavljeni univerzalni sistem vrednotenja, ki ga avtorja v svojem delu širše razlagata, je mogoče aplicirati na vrednotenje vseh vrst dediščine. Sistem lahko služi tudi kot izhodišče za izpeljavo bolj podrobnih in prilagojenih načinov vrednotenja specifične dediščine.

Kulturni dediščini pripisujeta dva sklopa kategorij vrednot:

- kulturne vrednote in
- sodobne družbenoekonomske vrednote.

4.1 Kulturne vrednote

Povezujemo jih z dediščino v odnosu do sodobnosti in so vselej subjektivnega značaja (odvisne od interpretacij, ki nujno odsevajo družbo in sodobni čas). Ta ugotovitev povratno odraža stopnjo splošnega interesa do dediščine in prostora, ki ji pripada, interpretacijo njenih bistvenih kulturnih značilnosti in posledično tudi strategijo našega ravna-

nja z dediščino. Prepoznana stopnja izjemnega univerzalnega (splošnega) pomena oziroma vrednosti dediščine (ang. *outstanding universal value of heritage*) povratno vpliva tudi na naše ravnanje z njo in splošni odnos javnosti do dediščine.

Nadalje je mogoče kulturne vrednote razvrstiti v kategorije:

- **identitetnih vrednot** (utemeljene so na prepoznavanju in vključujejo lahko naslednje lastnosti in pomene: starost, tradicijo, kontinuiteto, spominsko, legendarnost; čudežnost, sentimentalnost, duhovnost, religioznost; simbolnost, političnost, domoljubnost in nacionalističnost);
- **relativnih umetniških in tehničnih vrednot** (utemeljene so na raziskavah);
- **vrednot redkosti** (utemeljene so na statistiki; temeljijo na primerjanju z drugimi podobnimi enotami istega tipa ali sloga ali stavbenika ali obdobja ali istega območja ali katerekoli kombinacije med naštetimi kriteriji primerjanja).

4.2 Sodobne družbenoekonomske vrednote

Uporabne vrednosti dediščine se nanašajo vselej na sodobno družbo in na njeno socialno-ekonomsko notranjo organiziranost. Identificirati je mogoče naslednje kategorije sodobnih družbenoekonomskih vrednot:

- **ekonomske vrednote** (viri zanje so v: trženju, turizmu, prihodkih iz uporabe in prihodkih iz samega statusa dediščine);
- **funkcionalne vrednote** (izhajajo iz možnosti uporabe dediščine);
- **edukacijske vrednote** (z razlagami pomenov dediščine in nanjo vezane zgodovine);
- **socialne vrednote** (se nanašajo na različne tradicionalne in sodobne aktivnosti v povezavi z dediščino);
- **politične vrednote** (se nanašajo na povezavo dediščine s posebnimi dogodki iz zgodovine kraja, dežele oziroma družbe).

5. Svetovna kulturna dediščina

Šele z ustanovitvijo Združenih narodov in organizacije UNESCO se je razvil tudi pojem »svetovne kulturne dediščine« kot izraz enakega spoštovanja vseh kultur in sprejemanja zamisli, da je ohranjanje te dediščine naloga

celotne mednarodne skupnosti. Za razumevanje in nadaljnje apliciranje pojma kulturne dediščine je zagotovo uporabna (in strokovno najbolj upravičena) opredelitev iz mednarodne pogodbe – Konvencije o varstvu svetovne in naravne dediščine – ki ima kot mednarodni dokument tudi najširšo podporo.³

S kulturno dediščino so v navedeni konvenciji mišljeni:

- **spomeniki**: dela arhitekture, monumentalna kiparska ali slikarska dela, elementi ali strukture arheološke narave, napisi, bivalne jame in skupine elementov, ki imajo z zgodovinskega, umetnostnega ali znanstvenega vidika izjemno splošno vrednost;
- **skupine stavb**: skupine samostojnih ali povezanih stavb, ki pomenijo po svoji arhitekturi, enotnosti ali ujemanju z okoljem z zgodovinskega umetnostnega ali znanstvenega vidika izjemno splošno vrednost;
- **znameniti kraji**: dela človeških rok ali kombinirana dela človeških rok in narave, kakor tudi predeli skupaj z arheološkimi najdišči, ki so z zgodovinskega, estetskega, etnološkega ali antropološkega vidika izjemnega splošnega pomena.

Za samo prepoznavnost kulturne dediščine pa sta zelo pomembna še dva pogoja: da je ugotovljen njen izjemen splošen pomen in da kulturna dediščina prestane test preverjanja avtentičnosti. V strokovnem jeziku pomeni to izraženo stopnjo »originalnosti«, »pristnosti«, »resničnosti« oziroma »verodostojnosti« določenega objekta, predmeta ali izdelka. Običajno je avtentičnost pripisana dediščini, ki je v času staranja in sprememb ohranila originalnost materialov (lastne substance) oziroma lastno pristnost (iz časov nastanka). Je bistven vidik in hkrati temeljni kriterij v ocenjevanju oziroma ugotavljanju vrednosti dediščine. Poenostavljeno povedano: čim bolj je avtentičnost dediščine prizadeta ali okrnjena, tem manj ostaja tudi njene vrednosti. Običajno se v povezavi z dediščino preverja oziroma ocenjuje delež posameznega vidika avtentičnosti – avtentičnost oblikovanja, avtentičnost materialov, avtentičnost izdelave, avtentičnost postavitve. V smernicah za izvajanje konvencije so opredeljena tudi merila za ugotavljanje izjemnega splošnega pomena vsake enote kulturne dediščine (*prim.: Operational guidelines for the implementation of the world heritage convention 1994; Petrič 2000: 18, 55*).

5.1 Mednarodni dokumenti o kulturni dediščini

Prvi mednarodni dokument, ki je urejal odnos do kulturne (in še zlasti arhitekturne) dediščine, je bila Atenska listina⁴. Po predhodnem mednarodnem srečanju v Rimu (oktober 1930) se je v času od 21. do 30. oktobra leta 1931 v Atenah zbralo 120 predstavnikov iz 23 držav, večinoma Evrope. Rezultat konference je bila listina, napisana kot nekakšen kodeks priporočenega ravnanja s kulturno dediščino (*več o vsebini listine na primer v: Fister 1979: 49–50; Marasovič 1983: 113–115; Jokilehto 1999: 284–285*).

Listina, ki je bila ponujena državam kot izhodišče za oblikovanje nacionalnih strategij in zakonodaj, je imela zaznaven vpliv in odmev. Izoblikovanje listine pa ne pomeni, da je bil vpliv dotedaj nekaterih vodilnih osebnosti v posameznih državah bistveno zmanjšan.⁵

Uničenja, povzročena v drugi svetovni vojni, so pokazala, da je na svetu potrebno vzpostaviti bolj učinkovito mednarodno organiziranost na področju izobraževanja, znanosti in kulture. Dejstvo je, da se je z ustanovitvijo UNESCO in kasneje tudi njegovih organizacij ICOM (v letu 1946) in ICCROM (v letu 1956) način izmenjave izkušenj, znanj in metod med strokovnjaki povsem spremenil. Izhodišče in temelji za mednarodno komuniciranje med strokovnjaki so vse bolj postajali dokumenti (konvencije, deklaracije, listine, priporočila ...), ki so imeli mednarodno potrditev.

Eden prvih tovrstnih dokumentov na področju konservatorstva je zagotovo Beneška listina (ang. Charter of Venice). Priprave zanjo so stekle že v letu 1957, ko je UNESCO v sodelovanju s francoskimi oblastmi pritegnil k delovnemu srečanju arhitekta in tehnične strokovnjake, odgovorne za zgodovinske spomenike. Srečanja so se udeležili predstavniki iz 25 držav. V nadaljevanju začete pobude so se čez osem let, med 25. in 31. majem 1964, ponovno zbrali arhitekti konservatorji in drugi tehnični strokovnjaki na srečanju v Benetkah. Navzočih je bilo prek 600 udeležencev iz 61 držav in predstavniki mednarodnih organizacij UNESCO, ICCROM, ICOM in Sveta Evrope (SE).

Beneška listina pomeni revizijo in korekcijo Atenske listine. Če je starejša – atenska – temeljila na normah, ki jih je izpostavil še

Gustavo Giovannoni, je v novi listini odsevala predvsem konservatorska teorija Cesara Brandija, ki jo je leto prej (1963) izdal v svojem znamenitem delu »Teoria del restauro«. Pomembna nova vsebinska ugotovitev listine je, da je bil po drugi svetovni vojni še vedno prevelik poudarek na t. i. »stilistični rekonstrukciji« spomenikov – dopolnjevanju arhitekture »v stilu« –, ki je bila vselej rezultat fantazije. Princip, ki sta ga uvedla vsak na svoj način v konservatorske posege že Méri-mée in Viollet-le-Duc.

Kongres je prvič opozoril na pojem (arhitekturne) integritete pri konservatorstvu in poudaril pomen zgodovinske avtentičnosti spomenikov. Tudi samo pojmovanje spomenikov je razširil tako na celote iz mestnega kakor tudi na celote iz podeželskega prostora.

Beneška listina je bila prevedena (ali vsaj povzeta) v številne jezike sveta in je generirala množico drugih dokumentov (priporočil, usmeritev), ki so iz specifičnih ozirav obravnavali varstvo kulturne dediščine. Kot referenčna in hkrati temeljna izhodiščna listina je še dandanes velikokrat uporabljena v strokovnih krogih. Kot glavni dokument svoje doktrine jo je poleg ICOM-a in ICCROM-a kasneje sprejel tudi ICOMOS, ki je bil ustanovljen leto kasneje – 1965. v Varšavi (*prim.: Jokilehto 1999: 288–290; Feilden, Jokileht, 1993: 12, 111–114; Fister, 1979: 51–52*).

Pomembna omejitev, ki so se je mednarodne organizacije s področja konservatorstva zavedle že sredi prejšnjega stoletja, je izobraževanje; tako v smislu usposabljanja najrazličnejših strokovnjakov, ki prihajajo v stik s svojim delom na področju konservatorstva, kot tudi v smislu seznanjanja in vzgoje javnosti v najširšem pomenu. Z namenom usposabljanja strokovnjakov pripravlja ICCROM že od leta 1962 v svetu številna izobraževanja in s tem širi tudi seznanjenost s principi sodobnega konservatorstva.

Z naraščanjem problema globalizacije se je spreminjal tudi pogled na pomen dediščine. Prelomna spoznanja so zajeta že v konvenciji o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, ki je bila sprejeta na zasedanju UNESCO v letu 1972 v Parizu. Najbolj prodorno novo spoznanje in zaveza je morda razglas iz preambule konvencije, da svetovna kulturna dediščina pripada vsemu človeštvu!⁶

S prehodom v obdobje »informatijskega menedžmenta« in naraščajočo vlogo lastnikov dediščine pri njenem upravljanju se stopnjuje tudi potreba po mednarodnem sodelovanju. Del teh novih potreb in zavedanj odseva tudi v nastajajočih mednarodnih dokumentih, ki postajajo vse bolj temelj kakršnih koli ravnanj posameznikov in družb z dobrinami tega sveta. Dediščina, tudi v najbolj splošnem pomenu, je nedvomno del teh dobrin. Vloga vzpodbujevalcev sprememb v odnosu do svetovnih dobrin in kulturne dediščine ter razvoja na splošno so v drugi polovici dvajsetega stoletja, poleg že naštetih, prevzele nase še številne druge vladne in nevladne mednarodne organizacije.

Velik posreden vpliv je imel med drugimi nevladnimi organizacijami v začetku sedemdesetih let t. i. »rimski klub«. Oblikovan je bil 1968. leta v Rimu in je združeval številne znanstvenike in gospodarstvenike iz več kot 40 držav. Med prvimi svetovnimi organizacijami je želel spodbuditi nosilce političnih odločitev, da bi se začeli zavedati globalne problematike človeštva, tudi v odnosu do svetovnih dobrin in kulturne dediščine.

Pod okriljem Sveta Evrope je po predhodnih pripravah in nekaterih predhodnih dokumentih nastala v letu 1975 Amsterdamska deklaracija. Deklaracija je med drugim pomembna tudi zato, ker uveljavlja doktrino integralnega – celostnega varstva kulturne dediščine. Povsem jasno je izražen namen, da je ohranjanje vrednot kulturne dediščine mogoče doseči le v okviru razvoja. To spoznanje naj bi veljalo tako za vse najpomembnejše spomenike, kot tudi za manjvredne, skupaj z njihovim okoljem, ki mu pripadajo.

Nekaterim izhodiščnim mednarodnim dokumentom so v zadnjih desetletjih sledili še številni drugi. Poleg tistih, ki nastajajo v okviru Sveta Evrope in sedaj tudi Evropske unije⁷ je iz primerljive kategorije navedenih listin tudi nedavno sprejeta Krakovska listina (ang. Charter of Kraków 2000). Po triletnem obdobju preliminarnih srečanj je prek 300 udeležencev konference s predstavniki organizacij ICOMOS, ICCROM in UNESCO sprejelo dokument. V listini so povzete številne pozitivne izkušnje na področju arhitekturnega konservatorstva, ki so jih predhodno deloma uvedli že drugi mednarodni dokumenti. Plenarno zasedanje je potekalo pod pomenljivim naslovom Kulturna dediščina kot te-

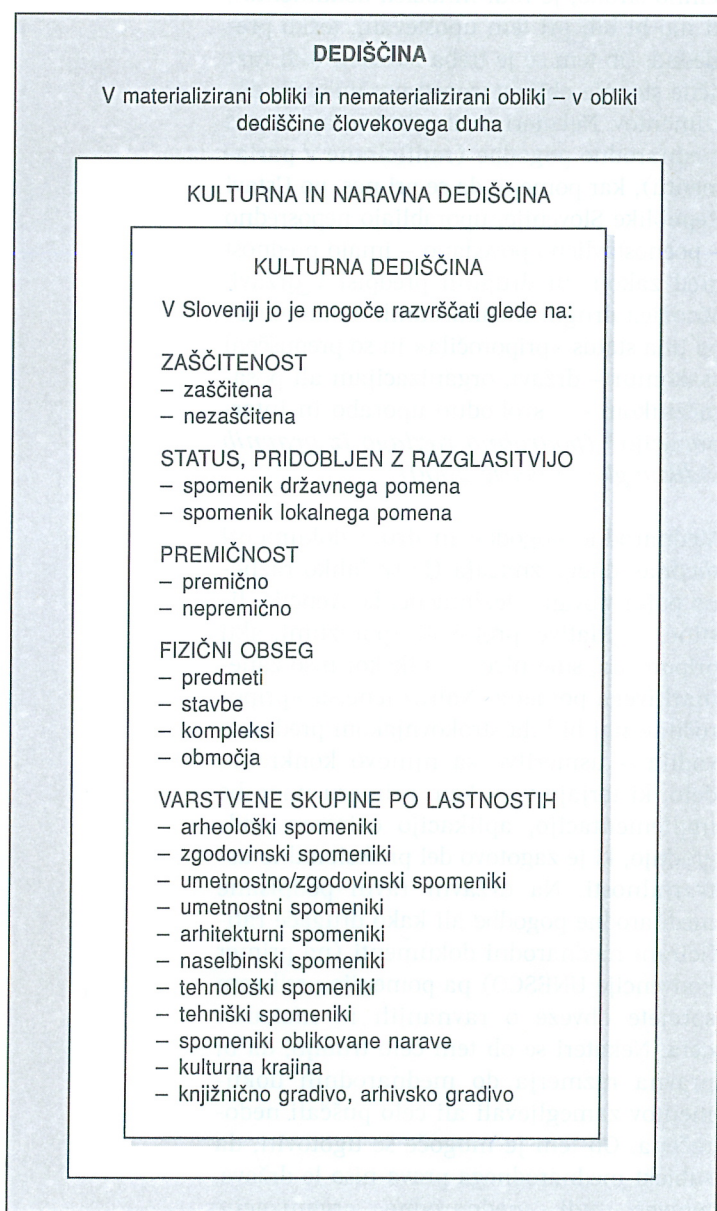
melj razvoja civilizacije. Dokument med drugim posebej poudarja vidik menedžmenta s kulturno dediščino, ki ji mora zagotavljati ustrezno regulativo, možnosti in nadzor nad spremembami, če jo želimo vključevati v dinamične spremembe, transformacije in razvoj. Konservatorstvo kulturne dediščine mora biti integralen del planiranja in procesa upravljanja skupnosti, da lahko prispeva k trajnostnemu, kakovostnemu, ekonomskemu in socialnemu razvoju skupnosti (*The charter of Kraków 2000, 2000*).

Nekateri mednarodni dokumenti so temeljnega značaja, drugi pomenijo morda le spremembo, izpeljavo ali dopolnitev že uveljavljenih. Ker je področje konservatorstva izjemno široko, je tudi množica dokumentov, ki naj bi bili pri tem upoštevani, težko pregledna. Ob tem se je treba zavedati tudi različne stopnje obligatornosti posameznih dokumentov. Nekateri med njimi imajo status mednarodne pogodbe (ratificirane v parlamentu), kar pomeni, da se pri nas, po Ustavi Republike Slovenije, uporabljajo neposredno – poenostavljeno povedano – imajo prednost pred zakoni in drugimi predpisi v državi. Množica drugih mednarodnih dokumentov pa ima status »priporočila« in so prepuščeni vsakomur – državi, organizacijam ali posameznikom – v svobodno uporabo in interpretacijo⁸ (*podrobno razlago iz pravnih vidikov glej v: Petrič 2000*).

Mednarodne pogodbe in drugi dokumenti mednarodnega značaja (ki so lahko različno poimenovani: deklaracije, konvencije, listine, regulative, protokoli, sporazumi, akti priporočila, smernice ...) nikakor niso zamenljivega pomena. Najrazličnejša »priporočila« naj bi bila strokovnjakom predvsem vodila – usmeritve za njihovo konkretno delo, ki terjajo v vsakem primeru uporabe implementacijo, aplikacijo oziroma nadgradnjo, ki je zagotovo del profesionalne usvarjalnosti. Na državni ravni podpisane mednarodne pogodbe ali kako drugače ratificirani mednarodni dokumenti (na primer konvencije UNESCO) pa pomenijo predvsem sprejete obveze o ravnanjih in metodah dela. Nekateri se ob tem celo trudijo, da bi pravna razmerja do mednarodnih dokumentov zamegljevali ali celo puščali nedorečena. Ob tem je mogoče še ugotoviti, da subjekt mednarodnega prava niso le države, temveč tudi mednarodne organizacije (*prim.: Petri, 2000*).

5.2 Kulturna dediščina v Sloveniji

Ob vsem navedenem in navkljub temu, da mednarodni dokumenti govorijo o kulturni dediščini vseh narodov, vsega človeštva in o skupni svetovni kulturni dediščini, sta formalna opredelitev in evidentirani obseg kulturne dediščine vselej odvisna od določil vsake države posebej. Vsaka država zase določa obseg dediščine na njenem ozemlju in stopnjo njene zaščite. Zato se opredelitve kulturne dediščine po posameznih državah zelo razlikujejo. Tudi s pravnega vidika je pomembna ugotovitev, da sam pojem dediščine ni pojem mednarodnega, temveč notranjega prava vsake države zase (*prim.: Petrič 2000: 6-15*).

Shema: Obseg in členitve pojma »dediščina«

V Sloveniji imamo po aktualnem zakonu o varstvu kulturne dediščine (*ZVKD – Uradni list RS, 7/99*) naslednjo opredelitev pojma kulturne dediščine (2. člen):

Kulturna dediščina (v nadaljnjem besedilu: dediščina) so območja in kompleksi, grajeni in drugače oblikovani objekti, predmeti ali skupine predmetov oziroma ohranjena materializirana dela kot rezultat ustvarjalnosti človeka in njegovih različnih dejavnosti, družbenega razvoja in dogajanj, značilnih za posamezna obdobja v slovenskem in širšem prostoru, katerih varstvo je zaradi njihovega, kulturnega in civilizacijskega pomena v javnem interesu.

Dediščina so predvsem arheološka najdišča in predmeti; naselbinska območja, zlasti stara mestna in vaška jedra, oblikovana narava in kulturna krajina, stavbe, njihovi deli ali skupine stavb umetnostne zgodovinske ali tehnične pričevalnosti; stavbe in drugi predmeti, ki so v zvezi s pomembnimi osebami in dogodki naše politične, gospodarske in kulturne zgodovine; arhivsko gradivo; knjižnično gradivo; predmeti ali skupine predmetov zgodovinskega, umetnostnozgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, sociološkega, antropološkega, etnološkega ali naravoslovnega pomena, ki izpričujejo zgodovinska dogajanja na Slovenskem.

Dediščina so po tem zakonu nepremičnine ali njihovi posamezni deli, skupine nepremičnin ali območja (v nadaljnjem besedilu: nepremična dediščina) ter premičnine in njihove zbirke (v nadaljnjem besedilu: premična dediščina).

Varstvo kulturne dediščine, ki obsega pravno, strokovno varstvo (»teorijo« in »prakso«) ter njeno javno financiranje, ureja v Sloveniji navedeni zakon. Zakon posledično vpliva na oblikovanje javnega interesa glede dediščine in na določanje obsega dediščine, ki uživa posebno varstvo.

Pravni status dediščine, ki ga prav tako predvideva zakon (vpis v register dediščine in akt o razglasitvi), vzpodbuja v Sloveniji pretiran diferenciacijski učinek med dediščino, ki tak status ima, in tisto, ki ga (še) nima, kar zagotovo ni v duhu številnih mednarodnih dokumentov in priporočil. Dediščini, ki je vpisana v register dediščine oziroma je pridobila status spomenika, zakon predvideva vars-

tvo, za vso preostalo dediščino pa lahko ugotovimo, da varstvo prek zakona ni predvideno in da je njen status povsem nedorečen.

6. Arhitekturno konservatorstvo – obnova – prenova

Morda se tudi zaradi tega razloga pojem in dejavnost arhitekturnega konservatorstva v Sloveniji marginalizira in skuša vedno znova omejevati le na krog uradno razglašene dediščine. Načela in metode arhitekturnega konservatorstva kot pomembnega dela strokovnega varstva kulturne dediščine bi morali uporabiti povsod tam, kjer dediščino dejansko tudi prepoznavamo. S pojmom *konservatorstvo* je v sodobnosti mogoče zajeti najrazličnejša delovanja in prizadevanja z namenom spoznavanja in razumevanja lastnosti vredne dediščine. Dediščino (naravno ali kulturno) v mnogih primerih razumemo zelo široko kot imetje ali dobrino, ki smo jo bili sposobni prepoznati za vredno ali je morda do dandanes ostala kot taka še neprepoznana. To pomeni, da dediščino lahko »na novo« prepoznavamo in je zato njen obseg spremenljiv. Osnovni nameni in cilji delovanja na področju konservatorstva pa so poleg spoznavanja zgodovine in pomenov dediščine vezani tudi na zagotavljanje ali povečanje njene materialne zaščite ali obnove.

Pojem konservatorstva lahko zajema najrazličnejše ukrepe, posege, aktivnosti ali dejavnosti s področja ohranjanja oziroma varstva dediščine. Ob tem so temeljni nameni prizadevanj usmerjeni v preprečevanje uničenja kulturne ali naravne dediščine. Absolutno gledano to pomeni, da dejansko lahko le upočasnimo njeno uničenje. Konservatorstvo torej zajema vse vrste aktivnosti, ki podaljšajo obstoj dediščine.

V Sloveniji, pa tudi ponekod drugod v svetu se je termin uveljavil tudi v svojem zoženem pomenu. Termin je v takem primeru običajno uporabljen kot sopomenka za posege iz skupin prvih treh v nadaljevanju navedenih zvrsti konservatorskih posegov: preprečevanje propadanja ali poslabšanja stanja, preventivna zaščitna dela in konservatorske posege konsolidacije. Tovrstna uporaba termina je zelo razširjena (in upravičena) na področju

muzejskega konservatorstva. Zožanje pomena na področju arhitekturnega konservatorstva pa nima opravičljivih strokovnih temeljev v mednarodnih dokumentih in priporočilih in seveda ne prispeva k pojmovni urejenosti področja.

Po Feildnu in Jokilehtu (1993) je mogoče opredeliti sedem vrst osnovnih *konservatorskih posegov*, t. i. intervencij, ki so po vsebini in karakterju različni in jih je v praksi mogoče uporabiti v različnih obsegih in medsebojnih razmerjih.

Temeljno načelo pri uporabi konservatorskih posegov je, da uporabimo tisto vrsto t. i. (metodo/tehniko/vrsto posega), ki je z minimalnim obsegom posegov najbolj učinkovita. Ob tem mora biti upoštevano tudi načelo reverzibilnosti (povračljivosti) posegov, če je to tehnično mogoče, in načelo ohranjanja čim večje avtentičnosti dediščine oziroma spomenika.

Za ustrezno razumevanje posameznega termina iz palete možnih konservatorskih posegov je potrebno upoštevati tudi njegovo raven uporabe (kontekst) oziroma merilo (arhitekturno, urbanistično, krajinsko), ki posamezni termin pojmovno dokončno vsebinsko opredeljuje oziroma relativizira (*prim. tudi: Fister 1979: 13–20*). V nadaljevanju so predstavljene opredelitve intervencij, ki se ne nanašajo na področje arhitekturnega konservatorstva:

1. **Preprečevanje propadanja ali poslabšanja stanja** (angl. prevention of deterioration / indirect conservation) pomenijo redni pregledi in nadzori nepremične kulturne dediščine in so osnova zaščite pred poslabšanjem stanja; redna vzdrževanja, čiščenja in druga oskrba ob ustreznem upravljanju lahko k preprečevanju poslabšanja stanja nepremične dediščine največ pripomorejo.
2. **Preventivna zaščitna dela** (ang. preservation of the existing state) pomenijo vzdrževanje obstoječega stanja, za kar so lahko potrebna posebna dela za zaščito in tudi (manjša) popravila in nadomestila, da bi preprečili nadaljnje poškodbe in uničenja.
3. **Konsolidacija**, tudi utrditve, učvrstitve, ojačanja (ang. consolidation of the fabric), pomeni fizične posege z dodajanjem ali uporabo adhezivnih oziroma

ojačitvenih sredstev v materiale/strukturo ali konstrukcijo objektov kulturne dediščine z namenom, da bi zagotovili njihovo nadaljnjo trajnost in integriteto strukture. Posege konsolidacije običajno uporabimo takrat, ko običajni ukrepi vzdrževanja in preventivnih zaščitnih del ne zadoščajo.

4. **Restavracija** (ang. restoration) so posegi, katerih namen je povrniti originalen koncept čitljivosti objekta ali arhitekturne kompozicije/arhitekturnega izgleda. Restavracija je vselej zasnovana na t. i. znanstveni gotovosti (upoštevanje originalnih materialov, arheološke pričevalnosti, originalnega oblikovanja, avtentičnosti dokumentov) in nikakor ne zgolj na domnevah. Nadomeščanje manjkajočih ali uničenih delov mora biti harmonično vključeno v celoto, hkrati pa mora biti ob natančnem ogledu omogočeno njihovo ločevanje od originala. Restavracija po t. i. metodi *anastiloze*, s ponovno postavitvijo originalnih fragmentov ostalin v njihovo originalno lego, ima za cilj izboljšati prostorski vtis razrušenih struktur in povečati njihovo vizualno celovitost. Ta tip restavracije je upravičen le ob trdni arheološki pričevalnosti in ko je mogoče ostaline na tak način prikazati bolj razumljivo. Novi deli, ki služijo in omogočajo tovrstno postavitve, morajo biti ločljivi od originalov. Metoda je pogosto uporabljena in upravičena ob restavraciji v potresu poškodovanih objektov iz struktur, ki jim je mogoče jasno identificirati sestavine: npr. obdelani kamen, lesena ostrešja ...
5. **Rehabilitacija** (ang. rehabilitation) so posegi, ki omogočijo ponovno usposobitev objekta za rabo. To lahko dosežemo z bolj ali manj obsežnimi posegi posodabljanja objekta, ki lahko vključuje zelo različen obseg prilagoditvenih sprememb/preureditev (adaptacij).
6. **Replika**, izdelava kopije, reprodukcije (ang. replica, reproduction), pomeni izdelavo kopije po obstoječem originalu. Pogosto je reprodukcija uporabljena takrat, ko natančno vemo, kakšen je original, in jo uporabimo z namenom, da bi ob izdelavi kopije nadomestili tudi manjkajoče ali uničene dele originala in s tem ponovno ustvarili estetsko harmonijo in morebiti preprečili uničenje originala. Izdelava kopije se običajno uporablja za posamezne izdelke/umetnine in manj pogosto za večje, sestavljene sklope in stavbe.

7. **Rekonstrukcija** (ang. reconstruction) je konzervatorski poseg, s katerim vzpostavimo, na novo zgradimo ali drugače obnovimo uničene ali poškodovane dele objekta z uporabo starih ali novih materialov ali kombinacije obeh. Tako kot restavracija, mora tudi rekonstrukcija temeljiti na podatkih iz dokumentov, pričevanjih ali drugih dokazih in nikoli zgolj na (neupravičenih) domnevah. Z načrtovanjem izvajanja rekonstrukcijskih posegov se moramo zaustaviti na točki, kjer se začenjajo domneve in ugibanja o nekdanjem stanju. Pri rekonstrukcijah gre običajno za vzpostavitve ene izmed razvojnih stopenj objekta.⁹

V prihodnosti bi bilo koristno, če bi se uspeli izogniti pojmovni zmedi in se hkrati čim bolj logično priključili k navedenemu mednarodnemu sistemu uporabe pojmov na področju arhitekturnega konservatorstva. Hkrati je pri tem nujno ustrezno upoštevati že uveljavljene »vzporedne« terminne, ki so v Sloveniji pogosto rabljeni.

Zato naj bi pojem *obnove* na področju arhitekturnega konservatorstva pomenil uporabo različnih vrst (konzervatorskih) posegov (tretmajev/obdelav/intervencij) v arhitekturno/stavbno dediščino. Te je v vsaki konkretni situaciji mogoče uporabiti v vsakokrat različnih razmerjih. Običajno gre pri tem za posege rekonstrukcije, restavracije, konsolidacije, popravil, nadomestil in drugih navedenih posegov s področja arhitekturnega konservatorstva.

Smiselno bi bilo, če bi ob tem termin *prenove* uporabljali v širšem pomenu od pojma obnove, kot se je pogosto do sedaj že uporabljalo. Prenova (ang. rehabilitation/renovation) naj bi vselej pomenila kompleksen zbir posegov (ukrepov/aktivnosti/dejavnosti), s katerimi izboljšujemo poleg tehničnih in prostorsko-oblikovalskih lastnosti objekta (kompleksa/naselja/četrtri/območja) tudi bivalne, gospodarske, socialne, kulturne in ekološke razmere. Prenova tako ni niti samo zbir različnih tehničnih posegov s področja konservatorstva (čemur običajno ustreza termin obnove), niti ni samo zbir projektantskih (umetniških/avtorskih) kreacij oziroma dosežkov, temveč vsebinsko širše zasnovanih prizadevanj. Metode dela pri prenovi izhajajo iz upoštevanja načel varstva in ohranjanja kulturne dediščine, načel racionalne rabe materialov, prostora, časa in energije ter načel trajnostnega razvoja.

Pojem je lahko uporabljen v povezavi s prenovo po obsegu različnih enot: stavbnih kompleksov, vasi, mest in večjih območij.

Seveda je s prenovo in arhitekturnim konservatorstvom povezanih še veliko število drugih pojmov in njihovih izpeljank, ki prav tako terjajo dogovore o poenotenih opredelitvah in njihovi rabi v strokovnem jeziku. Strokovne dogovore in pojmovno urejenost moramo privedi do take stopnje, da so dialogi o konservatorskih posegih na dediščini in »novih stvaritvah«, ki ji največkrat prav tako omogočajo nadaljnje preživetje, razumljivi in dojemljivi.

7. Področje arhitekturnega konservatorstva

Področje arhitekturnega in tudi drugih disciplin konservatorstva, kot je bilo že ugotovljeno, je izjemno široko polje delovanj. James Strike (1994) ugotavlja, da ga je mogoče v grobem deliti na »tehnični« in »filozofski« del oziroma vidik. Če so pri prvem vidiku pomembni predvsem odgovori na tehnična vprašanja, kot na primer o ustreznem načinu odpravljanja vlage iz konstrukcij in materialov, pripravljanju ustreznih mešanic za malte, statičnem saniranju konstrukcij itd., so pri drugem vidiku pomembni odgovori na povsem načelna, strateška – »filozofska« vprašanja konservatorstva. Na primer vprašanja o določanju pomenov in vrednosti dediščine, vprašanja o pomenu dogodkov iz preteklosti, vezanih na materialno dediščino, vprašanja empirične preverljivosti rekonstrukcij, vprašanja o osnovnih namenih in ciljnih konservatorskih delovanj itd.

V okviru izobraževalnega programa organizacije ICOMOS so v povezavi s konservatorskimi deli izdali naslednje usmeritve¹⁰:

»Konservatorska dela so lahko zaupana osebam, ki so kompetentne (pristojne in usposobljene) v izvajanju naštetih aktivnosti. Izobraževanje in usposabljanje za konservatorstvo ustvarja iz vrste strokovnjakov različnih disciplin konservatorje, ki so usposobljeni za:

- a. analizo in dokumentiranje spomenika, kompleksa ali naselja in ugotovitve emocionalnih (identitetnih), kulturnih in uporabnih vrednosti;
- b. razumevanje zgodovine in tehnologije spomenika, kompleksa ali naselja s ciljem opredelitve njihove identitete, načrtovanja konservacije in razlage rezultatov njihovih raziskav;
- c. razumevanje vloge spomenika, kompleksa ali naselja, njihove vsebine in okolice v razmerju do drugih stavb, parkov ali kulturne krajine;
- d. raziskanje in upoštevanje vseh dosegljivih virov informacij, ki so pomembni za spomenik, kompleks ali naselje;
- e. razumevanje in analizo socialnih vedenj in socialnih razmerij v odnosu do spomenika, kompleksa ali naselja kot kompleksnega sistema;
- f. diagnozo notranjih in zunanjih vzrokov propadanja kot osnove za ustrezno ukrepanje;
- g. raziskavo in pripravo poročila o spomeniku, kompleksu ali naselju, ki je razumljivo tudi nestrokovnjakom in ki vsebuje tudi grafično gradivo v obliki ilustracij, skic in fotografij;
- h. poznavanje, razumevanje in uporabo UNESCO-vih konvencij in priporočil ter ICOMOS-ovih in drugih znanih listin, regulativ ali smernic;
- i. izdelavo uravnotežene presoje na osnovi konsenza etičnih načel in prevzemanja odgovornosti za dolgoročno varstvo kulturne dediščine;
- j. prepoznavanje potrebe po dodatnih specialističnih raziskavah na primer: fresk, skulptur in predmetov umetniške in zgodovinske vrednosti ter/ali raziskav materialov in sistemov;
- k. dajanje ekspertnih predlogov za strategijo vzdrževanja, politiko upravljanja in politiko izhodišč okoljske zaščite in ohranitve spomenikov, njihove vsebine in njihovega okolja;
- l. dokumentiranje izvedenih del in omogočanje njihove dosegljivosti;
- m. delo v multidisciplinarnih ekipah z uporabo usklajenih metod;
- n. delo s prebivalci, upravnimi in načrtovalskimi službami in za reševanje konfliktov ob razvoju prilagojene konservatorske strategije lokalnim razmeram, zmožnostim in virom.«

Vsekakor izjemen obseg znanj, ki se pričakujejo od usposobljenega konservatorja!

Brez dvoma je konservatorstvo multidisciplinarno delo, kjer običajno veliko disciplin prispeva k uravnoteženi rešitvi problema

(glej *utemeljitve: Feilden 1994*). Torej na področju konservatorstva ne gre pričakovati celovitih rešitev, ki bi bile avtorsko delo enega samega strokovnjaka – katerekoli discipline že. Tudi arhitekti pri tem nismo nikaršna izjema! Izjema smo morda le z vidika, da so zahteve za pričakovana znanja, ki dajejo usposobljenost posameznim profilom strokovnjakov s področja konservatorstva, za arhitekto najširše. To narekuje tudi matrika ICOMOS-ovih smernic v okviru »integralnega konservatorstva«. ¹¹

Področje arhitekturnega konservatorstva oziroma, širše gledano, arhitekturne prenove je izjemno kompleksno in v nenehnem razvijanju lastnih metod dela. Postopoma se je krepilo spoznanje, da arhitektura ne sodeluje le pri nastajanju »novega«, ampak da je njena pomembna vloga tudi pri obravnavi že »obstoječega«. Globlja in bolj utemeljena so pri tem spoznanja o vrednotah in kompleksnosti »obstoječega« v pomenu arhitekturne dediščine, bolj se arhitektura vključuje v interdisciplinarno področje kompromisno in v svoji koordinatorsko-povezovalni vlogi. Za arhitekta konservatorja je značilno, da v procesu konservatorskih aktivnosti običajno prevzema vlogo generalista.

Obvladal naj bi znanja iz zgodovine in razvoja arhitekture, ki naj bi jih kreativno uporabljal v kombinaciji s sodobnimi zahtevami

arhitekturne prakse. To pomeni pridobljeno sposobnost kritičnega presojanja estetskih, zgodovinskih, tehničnih, funkcijskih in drugih vrednosti arhitekturne dediščine v razmerju do sodobnih potreb in hkrati spoznanjih vrednot dediščine. To sočasno terjaja vključevanje ustreznih praks in norm iz gradbenih regulativ oziroma zavrnitev vseh tistih sicer običajnih posegov, ki so za dediščino škodljivi, neupravičeni in zato neprimerni.

Od arhitekta konservatorja se pričakuje usposobljenost tako na področju raziskovalnega dela z arhitekturno dediščino, njenega analiziranja in dokumentiranja, kot tudi nadzora nad izvajanjem posegov. Posebna pričakovanja v zvezi z usposobljenostjo so vezana na znanja predstavitve oziroma prezentacije dediščine, kot tudi na iskanje ustreznih sodobnih funkcij in vsebin dediščine.

Arhitektura kot disciplina z možnostmi delovanja na različnih področjih in z različnimi usmeritvami je v svojih karakteristikah skorajda vseobsegajoča. Njeno področje delovanja ima velikokrat povezovalni karakter in sega od specializacij na eni strani do generalizacij na drugi. Načini delovanja pa nenehno prehajajo med znanostjo, ki terjaja vsakokrat možnost empiričnega preverjanja, stroko, ki predstavlja vsakodnevno uporabo spoznanj v praksi, in umetnostjo kot izrazito komponento delovanja, ki temelji na kreativnosti.

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	Skupaj
1. Upravitelj / lastnik			✓	✓				✓	✓	✓		✓	✓	✓	8
2. Arheolog	✓	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓	✓	✓		10
3. Arhitekt	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	14
4. Umetnostni / arhitekturni zgodovinar		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓		10
5. Stavbenik / predstavnik gradbenega podjetja		✓			✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓		✓	9
6. Konservatorski uslužbenec	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	14
7. Konservator	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	14
8. Inženir		✓		✓	✓	✓	✓		✓			✓	✓		8
9. Okoljski inženir			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		10
10. Krajski arhitekt	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	14
11. Obrtnik – mojster		✓				✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		8
12. Inženir – strokovnjak za materiale		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓		10
13. Gradbeni izvedenec				✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	9
14. Nadzornik	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	14
15. Urbanist			✓	✓			✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	9

Slika 1: Stopnja skupnega poznavanja aktivnosti med različnimi profili strokovnjakov v procesu integralnega konservatorstva
Vir: Smernice s srečanja v Colombu, 1993. V: Seminar Sveta Evrope o integralnem varstvu kulturne dediščine, Ljubljana, 9.–11. 2. 1994 (delovno gradivo)

Ugotovimo lahko, da arhitekturno konservatorstvo in arhitekturna prenova nimata le skupnega predmeta obravnave (dediščina) in skupnega sistema vrednotenja, temveč tudi skupne sestavine pri metodah dela. V sodobnih strokovnih prizadevanjih so najbolj prepoznane naslednje značilnosti:

- težnja k znanstvenosti delovanja, kjer se skuša empirično preverljiva spoznanja organizirati bodisi v nove teorije, nove metode dela ali z namenom doseganja njihove praktične uporabnosti (aplikativnost);
- težnja k povezovanju med disciplinami, ki delujejo na posameznem področju na način, da ni nobeno področje strukturirano tako, da se zapira vase, ampak je odprto v procese spoznavanja;
- usmerjenost v varstvo in »interpretacijo« (kulturne in naravne) dediščine, ki je prek predstavljenega univerzalnega sistema vrednotenja vselej naravnana k splošnim ciljem razvoja.

V času globalizacije sveta je mogoče zaznati mnoga vzporedna svetovna gibanja, ki zadevajo ohranjanje narave, človekovega okolja in dediščine v njem. Nujnost sodobnih družb je, da razvijajo koncepte, ki ne bodo uporabni zgolj za uradno priznano dediščino. Koncepti morajo biti univerzalni, povezani v najrazličnejše oblike in strukture družbe, pa naj gre ob tem za uveljavljanje načel »nove muzeologije«, »moderne konservatorstva«, načel katerih koli že »novih arhitekturnih nazorov« ali katerega drugega sodobnega poimenovanja hotenj, ki razumejo dediščino kot eksistencialni problem človeštva.

Kot oblika varstva dediščine, ki naj bi zadovoljevala večino sodobnih pogledov, se vse bolj potrjuje, uveljavlja in razvija »doktrina« *integralnega varstva*. Ta temeljni cilj oziroma namen varstva dediščine je mogoče predstaviti kot povezovalno doktrino (tj. sistem teorij, nazorov, načel, metod ...) med različnimi področji, ki se ukvarjajo z dediščino. Cilj varstva dediščine v okviru navedene »doktrine« so zaščita in ohranitev njenih prepoznanih vrednot, ohranitev čim višje stopnje njene avtentičnosti, ki je osnovni pogoj za obstoj dediščine, in njena ustrezna sodobna »uporaba«.

Temelje sodobne doktrine je mogoče zaslediti že v Beneški listini. V petem členu listine je jasno izraženo hotenje, da morajo »konservirani spomeniki vselej služiti družbeno

koristnim namenom«. Poudarjeno je, da je taka uporabnost zaželena, vendar ne v škodo spomenika. Nadaljnji koraki v razvoju ideje integralnega varstva so bili storjeni sredi sedemdesetih let, ko je bila v letu evropske arhitekturne dediščine (1975) sprejeta najprej Evropska listina o arhitekturni dediščini (ang. European Charter of the Architectural Heritage; sprejel jo je Odbor ministrov držav članic SE) in mesec kasneje tudi Amsterdamska deklaracija (ang. Amsterdam Declaration). Deklaracijo je sprejel kongres po večletnem predhodnem delu.¹² Oba dokumenta uveljavljata načela integralnega varstva, ki so bila kasneje še dopolnjena in nadalje razčlenjena. Tovrstni dokument je na primer »Resolucija št. 28« odbora ministrov SE, ki govori o prilagoditvi zakonov in predpisov zahtevam integralnega varstva stavbne dediščine (*Compendium of basic texts of the Council of Europe ... 1998: 153–159; slovenski prevod glej v: Seminar Sveta Evrope o integralnem varstvu kulturne dediščine, 1994 (delovno gradivo)*).

Tudi Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope (ang. Convention for the protection of the Architectural Heritage of Europe) – t. i. Konvencija iz Granade – v svojem 10. členu opredeljuje integralno (celostno) varstvo kot obvezujočo politiko vsake pogodbene partnerice pri varstvu arhitekturne dediščine.¹³

Prav tako tudi najnovejši dokumenti in druga gradiva Evropske unije¹⁴ ohranjajo doktrino integralnega varstva in se naslanjajo

Antropologi	Mineralogi
Arheologi	Muzeologi
Arhitekti	Obrtniki rokodelci
Arhitekti konservatorji	Petrologi
Arhivarji	Politiki
Biologi	Popisovalci dediščine
Botaniki	Pravniki
Cenilci	Različni nadzorniki
Dokumentalisti	Seizmologi
Ekologi	Sociologi
Etnologi	Speleologi
Geografi	Starinarji
Geologi	Umetnostni zgodovinarji
Gradbeni nadzorniki	Upravitelji nepremičnin
Hidrologi	Upravniki
Inženirji različnih strok	Urbanisti
Kemiki	Vulkanologi
Konservatorji zbirk	Zgodovinarji različnih specialnosti
Krajinski arhitekti	Žužkoslovci
Kustosi	drugi

Slika 2: Seznam poklicev, ki lahko v večji ali manjši meri sodelujejo pri upravljanju kulturne dediščine (povzeto po: Feilden, B. M., Jokilehto, J. 1993: 48)

na razvijanje osnov, ki so bile že dosežene s konvencijo iz Granade. Vse več je tudi interpretacij avtorjev, ki skušajo dopolniti in dodatno razviti načelne usmeritve in metode, opredeljene v mednarodnih dokumentih.¹⁵

Integralno varstvo je torej oblika varstva, ki je pravzaprav postavljena na drugačne temelje: varstvo dediščine je smiselno le zaradi razvoja in v kontekstu prepoznanih sodobnih potreb družb. Sodobna pojmovanja dediščine se namreč ne omejujejo le na »kulturnozgodovinske spomenike« in »umetniške dosežke«. Dediščina je razpršena in hkrati vtkana tako v mestna kot v podeželska okolja. Terja, da jo obravnavamo kot pomembno sestavino kakršnega koli načrtovanja ali planiranja na lokalni ali državni ravni. Zato postaja nujno, da jo upoštevamo kot enakovredno in enakopravno pri usklajevanju bodisi dejavnosti bodisi posegov v »naravno« okolje in »grajeni« prostor. Spremembe v pojmovanju napredka v razvoju sodobnih družb terjajo od lastnikov in upravljalcev dediščine potrebo po novih znanjih in sposobnostih predvsem v kritičnem presojanju med navedenimi kategorijami kulturnih vrednot dediščine nasproti kategorijam sodobnih družbenoekonomskih vrednot. Ti procesi sprememb pa še zdaleč niso enostavni in hitro dosegljivi. To potrjujejo dosedanje izkušnje ne samo pri nas v Sloveniji, ampak tudi v svetu!

Asist. mag. Ljubo Lah, univ. dipl. inž. arh.
Katedra za teorijo arhitekture
Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani
E-pošta: ljubo.lah@arh.uni-lj.si

Opombe:

- ¹ Morda najbolj temeljito in obširno delo, ki obravnava zgodovino arhitekturnega konservatorstva (*History of Architectural Conservation*), je nedavno izdal ekspert ICROM centra v Rimu, Jukka Jokilehto (1999; v obliki krajše razprave že v letu 1988). V njem postrže s široko utemeljenimi razlagami vseh pomembnejših zgodovinskih prelomnic v razvoju arhitekturnega konservatorstva. Pomembna izhodišča za presojo razvoja arhitekturnega konservatorstva je mogoče najti manj pregledno še v nekaterih drugih delih, na primer: Feilden 1994; 1981; Ceschi 1970; Brandi 1963, Strike 1994 ... Tudi nekateri slovenski avtorji so prispevali tehtne razprave, ki obravnavajo navedeno tematiko in hkrati zajamejo odmevnost in posebnosti razvoja arhitekturnega konservatorstva na Slovenskem (*primerjaj na primer: Fister 1979; Pirkovič 1993; Mikl Curk 1992–93; itd.*).
- ² Prvi poskus kodificiranja pravil, ki naj bi ščitil kulturne dobrine, zasledimo v 19. stoletju, v času ameriš-

ke državljanske vojne. Vrhovno poveljstvo zvezne vojske je leta 1863 izdalo navodila, znana kot »Liber Code«. Ta navodila so določala, da je treba obravnavati kulturne dobrine kot zasebno lastnino, ki ne more biti predmet zaplembe ali prisvojitve in se mora varovati pred poškodbami. V Evropi Haaška konvencija o pravih vojskovanju na kopnem (II) iz leta 1899 vsebuje določila o označevanju in zavarovanju zgradb, namenjenih umetnosti, znanosti in religiji (*prim.: Petrič 2000: 8*).

- ³ Konvencijo o varstvu svetovne in naravne dediščine je do 2. 10. 2000 podpisalo že 161 držav podpisnic. Konvencijo zaznamujejo sedemnajstice; sprejeta je bil na 17. zasedanju generalne konference UNESCO 17. novembra 1972 in je začela veljati, ko jo je ratificiralo prvih dvajset držav. To pa je bilo 17. decembra leta 1975. Zelo podobno in iz enakih izhodišč je opredeljena tudi »stavbna dediščina« v okviru Konvencije o varstvu stavbne dediščine Evrope, ki so jo podpisale države članice Sveta Evrope, med njimi tudi Slovenija.
- ⁴ Ne gre je zamenjevati z dokumentom (»La lettre d'Athènes«), ki je nastal na zasedanju kongresa – CIAM-a (Mednarodnega kongresa moderne arhitekture/Congrès internationaux d'Architecture moderne) v letu 1933, ki je bil prav tako v Atenah.
- ⁵ Na konferenci v Atenah je bil na primer prisoten že Gustavo Giovannoni (1873–1947), ki je med drugim aktivno sodeloval tudi pri nastajanju vsebine listine po italijanskih normah – »Carta by Giovannoni« (*prim.: Jokilehto 1999: 284, 288*).
- ⁶ Konvencija je postala veljavna, ko jo je podpisalo dvajset držav – članic Združenih narodov. To se je zgodilo v letu 1975. Konvencija je obvezujoča tudi za Slovenijo, ko je sprejela t. i. »akt o notifikaciji nasledstva« (*podrobnosti o konvenciji in drugih za Slovenijo obvezujočih mednarodnih pogodbah glej v: Petrič 2000.*).
- ⁷ Na primer dokumenti evropske konference ministrov, pristojnih za regionalni razvoj (CEMAT): (European Spatial Development Perspective (ESDP)/Perspektive evropskega prostorskega razvoja; Guiding principles for Sustainable Spatial Development in Greater Europe/Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj večje Evrope).
- ⁸ Seznam publiciranih mednarodnih dokumentov, ki zadevajo področje konservatorstva, bi lahko bil zelo dolg (če ob tem izpustimo dosegljivost dokumentov po medmrežju). V nadaljevanju je navedenih le nekaj v Sloveniji dostopnih publikacij, v katerih lahko dobimo poleg osnovnih dokumentov tudi nekatere njihove komentarje: Petrič 2000; Marasoviš 1983; Fister 1979; Feilden 1994; Feilden, Jokilehto 1993: 111–116; Brguljan 1985; Kolarič 1975: 313–323; Deu 1997: 39–42; Agenda habitat, 1997; Compendium of basic texts of the Council of Europe in the field of cultural heritage, 1998; Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 1994, itd.
- ⁹ Povsem neustrezno je zamenjevanje pojma rekonstrukcija s področja arhitekturnega konservatorstva z istim terminom, ki je uveljavljen na področju gradbeništva oziroma saniranja konstrukcij in je tudi del veljavne gradbene zakonodaje. Rekonstrukcija v tem drugem primeru pomeni predvsem izvedbo del, s katerimi spreminjamo konstrukcijske elemente, in

Prenova – grajeno okolje

izvajanje tistih tehničnih posegov, ki vplivajo na (sta-
tično) varnost objekta.

- ¹⁰ Smernice s srečanja v Colombu, 1993. V: Seminar Sveta Evrope o integralnem varstvu kulturne dediščine, Ljubljana, 9.–11. 2. 1994: (delovno gradivo).
- ¹¹ Smernice s srečanja v Colombu, 1993. V: Seminar Sveta Evrope o integralnem varstvu kulturne dediščine, Ljubljana, 9.–11. 2. 1994: (delovno gradivo).
- ¹² O amsterdamskih dokumentih, njihovi vsebini in po-
menih glej tudi v: Kolarič 1975: 313–323; Fister
1979: 53–58; Marasoviš 1983: 145–150; Compen-
dium of basic texts of the Council of Europe ..., 1998:
147–151; 261–270; z objavo besedil v originalu.
- ¹³ Konvencija je v Sloveniji brez dvoma obvezujoča,
saj obligatornost mednarodne pogodbe, kar kon-
vencija tudi je, seže s svojo veljavnostjo prek držav-
nih zakonov (*prim. tudi: Petrič 2000: 6*).
- ¹⁴ Na primer gradivo: »Evropska konferenca ministrov,
pristojnih za regionalni razvoj (CEMAT)/European
Spatial Development Perspective (ESDP) – prvi
uradni delovni osnutek.
- ¹⁵ Eno izmed novejših tovrstnih del je publikacija av-
torja Nahouma Cohena »Urban Conservation«
(1999). V uvodu poudarja, da »urbanistično planira-
nje in konservatorstvo nista kontradiktorna, temveč
komplementarna pojma. Urbanistično planiranje, ki
ne upošteva konservatorstva, je nepopolno.«

Viri in literatura:

- Agenda Habitat, Carigradska deklaracija, Deklaracija
Svetovnega zbora mest in lokalnih uprav – II. konfe-
renca Združenih narodov o človekovih naseljih – Habi-
tat II (1997), Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS
za prostorsko planiranje, 1997.
- Brandi, C. (1963) Teorija del restauro, Edizioni di Sto-
ria e Letteratura, Rim.
- Brguljan, V. (1985) Me unarodni sistem zaštite kultur-
nih i prirodnih dobara. Koordinacioni odbor republičkih
i pokrajinskih zavoda za zaščito spomenika kulture I za-
voda za zaščito prirode SFRJ, Zagreb.
- Ceschi, C. (1970) Teoria e storia del restauro, Rim.
- Cohen, N. (1999) Urban conservation. The MIT press,
Cambridge.
- Compendium of basic texts of the Council of Europe in
the field of cultural heritage (1998) Council of Euro-
pe, Strasbourg.
- Deu, Ž. (1997) Stavbni člani kot sooblikovalci identite-
te slovenskega zunajmestnega prostora (doktorska di-
sertacija), Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Feilden, B. M., Jokilehto, J. (1993) Management gui-
delines for world cultural heritage sites, ICCROM, Rim.
- Feilden, B. M. (1994) Conservation of historic build-
ings. Butterworth-Heinemann Ltd, Oxford.
- Fister, P. (1979) Obnova in varstvo arhitekturne dediš-
čine. Partizanska knjiga, Ljubljana.
- Graham, B., Ashworth, G. J., Tunbridge, J. E. (2000) A
geography of heritage: Power, culture and economy,
Arnold, London.
- Jokilehto, J. (1988) Conservation principles and their
theoretical background. V: Rosvall, J., ur.: Air pollution
and Conservation – Safeguarding our architectural her-
itage, Swedisch institute of classical Studies in Rome,
Department of conservation, Univesiti of Göteborg,
Amsterdam.
- Jokilehto, J. (1999) A history of architectural conserva-
tion. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Kolarič, M. (1975) Amsterdamska deklaracija in kon-
gres o evropski stavbni dediščini (1975) Varstvo spo-
menikov XX, str. 313–323.
- Marasoviš, T. (1983) Zaščita graditeljskog nasljeđa.
Društvo konzervatora Hrvatske, Zagreb.
- Miki-Curk, I. (1993) Poklic? : Konservator ..., Vestnik št.
X, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine.
Ljubljana.
- Nara, P. (1998) Zamisel, ki je dozorela. Unesco Gla-
snik 58, str. 14–17.
- Operational Guidelines for the Implementation of the
World Heritage Convention (1994) Unesco, b. k.
- Petrič, M. (2000) Mednarodno pravno varstvo kulturne
dediščine. Vestnik XVII, Ministrstvo za kulturo, Uprava
RS za kulturno dediščino, Ljubljana.
- Pirkovič, J. (1993) Osnovni pojmi in zasnova spome-
niškega varstva v Sloveniji, Vestnik št. XI, Ljubljana.
- Seminar Sveta Evrope o integralnem varstvu kulturne
dediščine, Ljubljana, 9.–11. 2. (1994) (delovno gradi-
vo), Ministrstvo za kulturo, Zavod za varstvo naravne
in kulturne dediščine, Ljubljana.
- Strike, J. (1994) Architecture in conservation – Mana-
ging development at historic sites. Routledge, London
– New York.
- The charter of Kraków 2000 (2000) [http://brezza.iuav.it/
<28. 5. 2001>](http://brezza.iuav.it/<28.5.2001>).
- Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD). Uradni list
Republike Slovenije.

Navedene organizacije:
ICCROM

International Centre for the Study of the Preservation
and the Restoration of Cultural Property/Mednarodni
center za študij varstva in restavriranja kulturnih do-
brin, tudi: Mednarodni center za preučevanje varova-
nja in obnavljanja kulturne dediščine. Ustanovljen na
pobudo UNESCA 1956 leta v New Delhiju. Samostojna
znanstvena mednarodna vladna organizacija. Sedež
ima v Rimu.

ICOM

International Council of Museums/Mednarodni muzej-
ski svet; tudi: Mednarodni svet muzejev. Ustanovljen
1946 v okvirju UNESCA. Mednarodna nevladna organi-
zacija muzejev in profesionalnih muzejskih delavcev.

ICOMOS

International Council on Monuments and Sites/Medna-
rodni svet za spomenike in spomeniška območja; tudi:
Mednarodni svet za kulturnozgodovinske spomenike in
središča. Ustanovljen v letu 1965 v Varšavi s predstavi-
niki 25 držav. Mednarodna nevladna organizacija, ki
deluje v okvirju UNESCA kot forum, kjer se pripravlja
predloge in mnenja.

UNESCO

United Nations Educational, Scientific and Cultural Or-
ganization/Organizacija Združenih narodov za izobra-
ževanje, znanost in kulturo. Ustanovljena 1946 v Lon-
donu, sedež ima v Parizu.